

УДК 343.82

Микитась І. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри пенітенціарної
діяльності Інституту
кримінально-виконавчої служби

СУТНІСТЬ ЗАОХОЧЕНЬ ТА СТЯГНЕНЬ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Стаття присвячена розгляду проблеми сутності заохочень і стягнень в процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Піднімається проблема про необхідність чітко законодавчо регламентувати порядок проведення виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Ключові слова: засуджений; заохочення; стягнення; виховні роботи; покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Статья посвящена рассмотрению проблемы сущности регулирования и практики использования мер поощрения и взыскания к осужденным, которые отбывают наказания, не связанные с лишением свободы. Поднимается проблема о необходимости чётко законодательно регламентировать порядок проведения воспитательной работы с осуждёнными к наказаниям, не связанным с лишением свободы.

Ключевые слова: осуждённый; поощрения; взыскание; воспитательные работы; наказания, не связанные с лишением свободы.

Постановка проблеми. Однією з основних цілей кримінально-виконавчого законодавства є виправлення засуджених. Існування у кримінально-виконавчому законодавстві та практиці діяльності органів та установ виконання покарань заохочень і стягнень, що можуть застосовуватись до засуджених, вимагає дослідження соціального значення цих явищ та механізму реалізації на практиці. Сутністю заходів заохочення і стягнення виступають риси, ознаки та якості, єдність і взаємообумовленість яких визначають якісну специфіку та закономірності розвитку названих правових явищ.

Вирішення зазначених питань має не лише теоретичне, а й велике практичне значення, зумовлюючи порядок законодавчого регулювання правил застосування заохочень і стягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення проблем застосування заохочень і стягнень в процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а саме - окремих аспектів цієї діяльності, знайшли відображення у роботах ряду відомих вчених у галузі кримінально-виконавчого права в Україні: у наукових публікаціях В. А. Бадири, Є. Ю. Бараша, І. Г. Бога-

тирьова, В. В. Василевича, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, О. Г. Колба, О. В. Лисодєда, А. В. Львовочкіна, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, М. П. Черненка, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець тощо. Водночас прогалиною більшості досліджень, як видається, є те, що їх автори обмежуються формальним визначенням заохочень і стягнень, не виділяючи основні ознаки, які відбивали б їх сутність та відмінність від інших правових явищ та інститутів.

Постановка завдання. Метою статті є спроба окреслити у загальних рисах сутність заходів заохочення і стягнення, що застосовуються в процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Виклад основного матеріалу. Цілком закономірно, що у першу чергу необхідно розглянути заохочення і стягнення як конкретні індивідуальні заходи. Інститути заохочення і стягнення у кримінально-виконавчому праві являють собою систему правових норм, які регулюють правові відносини, що виникають у процесі застосування заходів заохочень і стягнень до осіб в процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Незважаючи на існування подібних інститутів у інших галузях права, їх специфічність та відмінність витікає зі специфіки правовідносин, в сфері застосування відносин, які виникають при виконанні покарання, не пов'язаних з позбавленням волі.

Закріплені в чинному кримінально-виконавчому законодавстві заохочення та стягнення мають стимулюючий характер. Доречною є думка П. М. Малініна який стверджує, що більшість заходів заохо-

чення і стягнення є стимулюючими заходами, що забезпечують стимул, проте самі ними не є [1, с. 30].

Заохочення і стягнення – це міри відповідальності засуджених позитивного чи негативного характеру, що виступають не лише у ролі заходу реагування на дії чи бездіяльність засуджених, а також є стимулами для позитивної поведінки.

Також заходи заохочення не можна відносити до певних пільг, бо вони являють собою встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі порівняно з іншими громадянами [2].

Визначення досліджуваних інститутів як пільги відображає суб'єктивність та залежність від розсуду персоналу, який виконує покарання не пов'язані з позбавленням волі. На думку ряду науковців, заходи заохочення повинні застосовуються, як віддяка по заслугі.

Заслуга це вчинок, який перевершує звичайні вимоги та виражає ставлення до свого обов'язку. Так, за визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, залужити – означає здобути право на що-небудь службою, роботою; своєю діяльністю, поведінкою викликати до себе певне ставлення з боку кого-небудь; бути гідним чогонебудь чи кого-небудь [3, с. 389].

О. В. Малько визначає, що заслуга - це добросовісний правомірний вчинок, пов'язаний з перевиконанням суб'єктом своїх обов'язків або з досягненням ним загальновибраного корисного результату, що і є підставою для застосування заохочення. Він стверджує, що заслуга характеризується такими рисами: а) вона зв'язана з соціально-

активною поведінкою, із здійсненням позитивних обов'язків; б) це добросовісне відношення особи до свого обов'язку; в) заслуга пов'язана з перевиконанням особою своїх обов'язків або з досягненням ним загальноновизнаного корисного результату. Характер і ступінь заслуг, у свою чергу, визначають ступінь заохочення [4, с. 75].

В. М. Баранов розуміє заслугу як два основних юридично значущих варіантів поведінки: це добросовісне точне виконання суб'єктами покладених на них обов'язків; здійснення учасниками правовідносин непередбачених правовою нормою корисних діянь, які перевершують звичайні вимоги [5, с. 4].

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства дозволяє припустити, що заслуга як фактична підстава заохочення, його застосування в результаті непередбаченого діяння, безумовно, не може служити підставою для подібного реагування.

Також, кримінально-виконавче законодавство лише у загальному виді окреслює розуміння заслуг, за які до засуджених можуть застосовуватись заохочення або стягнення, бо законодавче формулювання лише дозволяють припустити, що вони є певними наслідками відповідної поведінки засудженого, а остання виступає заслугою у значенні підстави їх застосування. Жодного уявлення про ступінь перевищення такої сумлінної поведінки або глибину вчинених порушень кримінально-виконавчого законодавства не дає.

Заохочення і стягнення у першу чергу спрямовані в минуле, оскільки ці заходи настають виключно у разі порушення чи невиконання обов'язку, або навпаки, належного їх

виконання. Іншими словами, і заохоченням і стягненням повинна передувати певна поведінка засуджених, що не дозволяє у повній мірі визначити можливості цих заходів як регуляторів поведінки засуджених та правовідносин у сфері виконання покарань в майбутньому.

Отже, остаточне визначення змісту заслуги як підстави заохочення чи покарання засудженого повинно базуватися на розумінні ролі заходів заохочення і стягнення у процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

При відбуванні покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, на засудженого виявляється цілий комплекс заходів виховного впливу. Виховний вплив на засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі це діяльність учасників кримінально-виконавчого процесу, по виконанню закріплених в кримінально-виконавчому законодавстві правових і психолого-педагогічних засобів, спрямованих на стимулювання правослухняної поведінки засуджених і досягнення цілей кримінального покарання [6].

Кримінально-виконавчий кодекс України та Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань займають основне місце серед діючих законодавчих актів, регламентують відносини, що виникають при організації та проведенні виховної роботи із засудженими. Виховна робота є, перш за все, педагогічною, вимагає творчого підходу. У той же час «необхідно враховувати рівень соціальної занедбаності засудженого, авторитетність вихователя, його спеціа-

льну, психолого-педагогічну підготовленість».

Відповідно до Типового положення про уповноважений орган з питань пробації, під час виконання службових обов'язків персонал органу пробації має право: викликати суб'єктів пробації та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності у вигляді виправних та громадських робіт, для роз'яснення порядку та умов відбування покарання або стягнення, проведення профілактичних бесід, з'ясування питань, які виникають під час відбування покарання; застосовувати заходи заохочення до осіб, засуджених до покарання у виді виправних робіт; проводити соціально-виховну роботу із засудженими, до яких застосовано пробацію [7].

Проведення виховних робіт полягає також і в застосуванні заходів стягнення до засуджених. Дана міра виховного впливу стала використовуватися ще в радянський період (20-і роки ХХ століття). На Бюро примусових робіт без утримання під вартою покладался обов'язок по наданню виховного впливу на засудженого до покарання у вигляді виправних робіт шляхом застосування заходів стягнення. Отже, застосування таких заходів до засудженого здійснюється вже протягом ста років. Зараз кримінально-виконавче законодавство передбачає, що рішення про стягнення виноситься в письмовій формі. Проведення виховних робіт полягає в мотивації людей до доброї поведінки. З 1933 р праця засуджених стала стимулюватися шляхом застосування до них заходів заохочення (ст. 23 Виправно-трудоного кодексу Української РСР 1933 г. [8]).

Зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання, умовно-дострокове звільнення повинні благотворно впливати на його поведінку в майбутньому. Тому важливу роль у здійсненні виховного впливу на засудженого покликані забезпечувати і заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. При цьому не можна не враховувати й того, що факт застосування до засудженого заходів заохочення або стягнення може бути підставою для висновку про ступінь виправлення засудженого і юридичного обґрунтування рішення про застосування до засудженого відповідних елементів прогресивної системи відбування покарання, які в залежності від його поведінки мають наслідком зменшення або збільшення обсягу встановлених правообмежень. Застосування заходів заохочення і стягнення буде ефективним та дозволить досягнути поставленої перед ними мети лише за умов, якщо цей процес буде відповідати вимогам обґрунтованості та законності.

Обґрунтованість застосування заходів заохочення і стягнення полягає в тому, що основною підставою для прийняття рішення про їх застосування повинна бути об'єктивна оцінка поведінки засудженого під час відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Під законністю застосування заходів заохочення і стягнення необхідно розуміти суворе дотримання уповноваженими особами вимог кримінально-виконавчого законодавства щодо процедури їх застосування. Що ж стосується норм Крими-

нально-виконавчого кодексу України, які регламентують застосування заходів заохочення до осіб, яких не позбавлено волі, то вони викликають у практиків та науковців більше запитань, аніж можуть дати відповідей.

Отже, у теперішній час в науці кримінально-виконавчого права немає єдності у визначеннях понять «заходи заохочення» та «заходи стягнення», але разом із тим, дослідники сходяться в думці щодо наділення цих правових явищ стимулюючими рисами, в ряді випадків ототожнюючи їх зі стимулами, здатними впливати на поведінку засудженого, заходами чи засобами такого впливу. Подібна термінологічна невизначеність потребує уточнення визначення та основних ознак заохочень і стягнень у кримінально-виконавчому праві, щоб нарешті встановити, чим вони є - стимулами, пільгами, заходами, засобами досягнення певних цілей і завдань або чимось іншим.

Виходячи з того, що і заохочення і стягнення є заходами оцінки поведінки засудженого, їх слід визнати заходами юридичної відповідальності, протилежними сторонами цього явища. У теперішній час багато хто з вчених відстоюють ідею про конструювання юридичної відповідальності у широкому значенні, тобто з виходом за межі розгляду її виключно як наслідку порушення. Юридична відповідальність є перш за все відповідальним відношенням людини до своїх обов'язків, відповідальність за правильне виконання особою покладених на неї законом обов'язків. Якщо ж обов'язок не виконаний, настає відповідальність у її негативному значенні - стягнення чи покарання, якщо виконаний - має

місце позитивний характер відповідальності у виді заохочення. Так, позитивна відповідальність у людини виникає вже тоді, коли вона стає до виконання своїх обов'язків, а не лише тоді, коли вона їх виконує чи стане діяти всупереч ним. Тому позитивний аспект відповідальності є не наслідками порушення порядку, а якістю стимулятора, необхідного з точки зору інтересів суспільства та громадян, виконання покладеного обов'язку, позитивних соціальних ролей.

Таким чином, і заохочення, і стягнення слід визнати заходами протилежних сторін юридичної відповідальності в процесі відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Висновки. Наведене в цій статті дозволяє стверджувати, що єдність і взаємодія заохочень і стягнень при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі проявляється у наступному: 1) як заохочення, так і стягнення можуть реалізовуватися лише в рамках певного правовідношення між засудженим та уповноваженим працівником органу з питань пробації; 2) заохочення і стягнення є поняттями одного категоріального ряду, які дефініційно взаємозалежні; 3) заохочення і стягнення протистоять одне одному, тобто виступають як парні, полярні категорії; 4) заохочення і стягнення не тільки співвідносяться, але й обумовлюють один одного; 5) заохочення і стягнення відображають «зв'язаність» суб'єктів конкретних правовідносин; 6) заохочення і стягнення взаємозалежні: застосування заохочень впливає на межу застосування стягнень та навпаки.

Список використаних джерел

1. Малинин М. П. Проблема правового стимула в прогрессивной системе отбывания наказания. Уголовное право. 2008. № 2. С. 29–31.
2. Український юридичний термінологічний словник. URL.: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file=%CF%B3%EB%FC%E3%E8.txt>.
3. Великий тлумачний словник української мови / за ред. В.Т.Бусела. Київ, 2003. 1440 с. (С. 389).
4. Малько А. В. Юридические поощрения как разновидность социальных санкций. Общественные науки и современность. 1998. № 4. С. 75–85.
5. Баранов В. М. Правовые формы поощрения в развитом социалистическом обществе: сущность, назначение эффективность. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. 58 с. (С. 4).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. №1129-IV. URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
7. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18 серп. 2017 р. № 2649/5. URL.: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17>.
8. Исправительно-трудовой кодекс РСФСР 1933 г. СУ РСФСР. 1933 г. № 48. ст. 208. Ст. 23.

I. Mykytas,

PhD, senior lecturer

of the Institute of Criminal-Executive Service

ESSENCE OF ENCOURAGEMENTS AND PENALTIES IN THE PROCESS OF EXECUTION OF SENTENCES NOT RELATED TO IMPRISONMENT

One of the main objectives of the criminal-executive legislation is the correction of convicts. The existence of criminal law and practice in the enforcement agencies and institutions for the enforcement of sentences of rewards and penalties that can be imposed on convicts requires the study of the social significance of these phenomena and the mechanism of implementation in practice. The essence of the measures of promotion and recovery are the features, features and quality, the unity and interdependence which determine the qualitative specificity and patterns of development of these legal phenomena.

The solution of these issues is not only theoretical, but also of great practical importance, which determines the procedure for legislative regulation of the rules for applying incentives and penalties.

The results of the study of the problems of the use of rewards and penalties in the process of execution of sentences not related to imprisonment, namely, certain aspects of this activity, were reflected in the work of a number of well-known scientists in the field of criminal-law enforcement in Ukraine. At the same time, the vast majority of research seems to be the fact that their authors are limited to the formal definition of incentives and penalties, without distinguishing the main features that

would reflect their essence and the distinction from other legal phenomena and institutions.

The purpose of the article is an attempt to outline in a general way the essence of measures of encouragement and enforcement, which are used in the process of execution of sentences, which are not connected with imprisonment.

It is logical that in the first place it is necessary to disperse the promotion of promotion and collection as concrete individual measures. Institutions for the promotion and collection of criminal-executive law constitute a system of legal norms regulating legal relations that arise in the process of applying measures of encouragement and penalties to persons in the process of execution of sentences not related to imprisonment.

Key words: *convicted; encouragement; punishment; educational work; punishment; not related to imprisonment.*

Надійшла до редакції 13.10.2017